

TANITIMLAR

TÜRKÇEDE MOĞOLCA KALINTILAR

Hasan EREN*

*Claus Schönig, Mongolische Lehnwörter im Westogusischen Wiesbaden
2000, VI+210 s. Turcologica 47*

Dil bilimi alanındaki çaba ve çalışmalarında Türk ve Moğol dilleri arasındaki yakınlık sorununa büyük bir ağırlık verdiğimi saklamayacağım. Budapeşte Üniversitesinde yaptığım bir çalışmada Sibiry Türk diyalektlerinde geçen Moğol öğelerini irdelemiştim. Ne yazık ki bu çalışmanın birçok bölümü II. Dünya Savaşında Budapeşte kuşatması sırasında Türkoloji Enstitüsüne isabet eden bir bomba sonunda yanmıştı. O bakımdan çalışmamın yok olan bölümlerini yeniden yazmak durumunda kalmıştım. II. Dünya Savaşının yol açtığı ağır koşullar karşısında çalışmamın baskıya verilmesi düşünülemezdi. "Sibiry Türk dillerinde Moğol unsurları" (*Türk Dili, Belleten*, Seri: III, Sayı: 14-15, Ocak 1950,35-43) başlıklı yazı, bu çalışmaya dayanan küçük bir özettir.

Claus Schönig'in çalışması Türk-Moğol ilişkileri alanında yeni bir katkıdır. O açıdan bu eseri büyük bir ilgi ile karşıladığımı dile getirmek isterim. Normal bir değerlendirme çerçevesine sığmayan bu yazı, Türk-Moğol dilleri arasındaki yakınlık sorununa duyduğum ilgiye tanıktır.

Kitabın sonundaki "Literaturverzeichnis"e göre, Schönig'in Anadolu (ve Rumeli) ağızlarına ilişkin belli başlı yayınları göz önünde tuttuğu anlaşılıyor. Yalnız bu listede Hamit Zübeyr [Koşay] ile İshak Refet [İşitman]'ın *Anadilden Derlemeler* ([Ankara] 1932) adlı sözlüğünü göremedim. Daha sonra bu sözlüğün *Anadilden Derlemeler* başlıklı II. bölümü de Hamit Koşay ile Orhan Aydın'ın ortak eseri olarak çıkmıştı (Ankara 1952). Hamit Koşay'ın *Ankara budun bilgisi* (Ankara 1935) adlı eserinde de Ankara ağzına ilişkin veriler geçer. *Anadilden Derlemeler*'in 1932 baskısı bilim çevrelerinde Anadolu Türkçesi alanında yayımlanan ilk diyalektolojik sözlük olarak ilgi ile karşılanmıştı. Örneğin Tadeusz Kowalski (*Archiv Orientalní VI*, 1934, 293-296) ve Gyula Németh (*Nyelvtudományi Közlemények XLIX*, 1935, 397-398) gibi seçkin Türkologlar bu sözlüğü özenle değerlendirmişlerdi. Sonraki yıllarda Türk Dil Kurumu'nun yayımlanmış olduğu *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* (= DD) ve *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (= DS) gibi sözlüklerin Anadolu ağızlarına ilişkin bilgilerimizi büyük ölçüde artırdığı tartışma götürmez açık bir gerçektir. A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde (VI, 1948) *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*'ni tanıtmıştım. Daha sonra bu yazı *Türk Dili Belleten* (Seri: III, Sayı: 14-15, Ocak 1950, 107-112)'de de çıkmıştı.

DD ve DS'de birtakım sorunlarla karşılaştığımızı saklamayalım. Bu sorunların büyük bir bölümünün derleyicilerden kaynaklandığını dile getirebiliriz. Türk Dil Kurumunun DD ve DS gibi sözlüklerinde geçen bütün verilerin sağlam

* Prof. Dr., Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu Üyesi

olduğu düşünülemez, sanırım. Buna karşılık Hamit Zübeyr ile İshak Refet'in sözlüğünde geçen bütün veriler sağlamdır.

Son yıllarda Türk Dil Kurumunun ağız sözlüklerinin değerlendirilmesine yönelik birtakım yazılar yayımladım. "Sırça köşkte ..." başlığı altında çıkan bu yazılarda *DD*'de ve özellikle *DS*'de gözüme çarpan yanlışların bir bölümünü düzeltmeye çalıştım. Yeri geldi, bu yazıları sıralayalım mı? "Sırça köşkte ... (Başlangıç)", *Türk Dili* LVI, 1988, 188-207; "Sırça köşkte ... I", *Türk Dili* 1990/I, 1-78; "Sırça köşkte ... II", *Türk Dili* 1992/II, 349-351; "Sırça köşkte ... III", *Türk Dili* 1993/II, 1-82; "Sırça köşkte ... IV", *Türk Dili* 1995/1, 26-62.

Bu yazılarda derleme sözlüklerinde geçen yanlış veriler üzerinde durdum. Örneğin derleyicilerin eski yazılı kaynaklarda geçen birtakım verileri Anadolu'da derlenmiş sözler arasında Derleme-Tarama Koluna gönderdiklerine tanık oldum. Schönig'in eserinde geçen *oŋgun* (143-144. s.) sözünü bir örnek olarak verebilirim. Bu söz üzerinde "Sırça köşkte ..." yazılarımda "Başlangıç" bölümünde düzelttim. Schönig eserinde *öpçin* (146. s.) biçimi üzerinde de duruyor. Batı Anadolu ağızlarında bir yerde 'siper', bir yerde de 'zırh' olarak geçtiği bildirilen *öpçin* biçimi sağlam bir veri midir? Türk Dil Kurumunun 1934'te yayımlanmış olduğu *Tarama Sözlüğü*'nde *öpçin* 'zırh' olarak geçmişti, İzmir'den derlenmiş bir veri olarak sözlüğün *silâh* maddesinde ise Pavet de Courteille'e dayanılarak *opçin*, *öpçin*, *üpçin* biçimleri verilmişti. *TS*'nin *zırh* maddesinde, Radloff, Pavet de Courteille'in sözlükleri yanında Şeyh Süleyman Efendi'nin Çağatayca sözlüğü de gösterilmişti. Şeyh Süleyman Efendi sözlüğünde *öpçin*'i 'esliha' ve 'siper', 'zırh' olarak açıklamıştır. Bu sözün ülkemizde bir yerde 'siper', bir yerde de 'zırh' olarak saklandığı düşünülebilir mi?

DD ve *DS* gibi sözlükleri kullanırken özellikle *hapax*'lar üzerinde özenle durmak kaçınılmaz bir koşuldur. Buna göre, benim "Sırça köşkte ..." yazılarımda ara sıra birtakım yararlı gözlem ve önerilere rastlama olasılığı vardır.

Schönig'in "Literaturverzeichnis"ine Urfalı Kemal Edip [Kürkçüoğlu]'nun *Urfa Ağzı* (İstanbul 1945, 2. baskı Ankara 1991) adlı küçük çalışması da eklenebilir. Orhan Acıpayamalı'nın *Zanaat Terimleri Sözlüğü* (Ankara 1976) de göz ardı edilmemesi gereken bir kaynaktır. Tuncer Gülensoy'un *Kütahya ve Yöresi Ağzları* (Ankara 1988), Emin Kalay'ın *Edirne İli Ağzları* (Ankara 1998) gibi yayınları bir yana bırakabiliriz. Son olarak, A. Esat Bozyiğit'in *Ankara İli Ağzı Sözlüğü* (Ankara 1998)'de çıktı. 1998'de basılan bu sözlüğü Schönig'in görmemesi doğaldır.

"Literaturverzeichnis"te Ê. V. Sevortyan'ın *Étimologičeskij slovar' tjurkskix jazikov* adlı sözlüğünün yalnız j, ž, y ile başlayan sözleri içeren cildi (Moskva 1989) geçiyor. Bu sözlüğün 1974, 1978 ve 1980 yıllarında yayımlanmış olan ciltlerinin göz ardı edilmesinin nedeni anlaşılıyor. 1997'de ve 2000'de sözlüğün iki cildi daha çıktı. Schönig'in V. G. Êgorov'un *Étimologičeskij slovar' čuvaškogo jazyka* (Çeboksarı 1964) adlı etimolojik sözlüğünü de kullanmadığı göze çarpıyor, Êgorov'un sözlüğünü *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*'de özenle değerlendirmiştim (1972, 241-265). Daha sonra bu değerlendirmenin

İngilizcesi de yayımlandı (*Studies in Chuvash Etymology* L Szeged 1982, 20-65).

Yazımda Schönig'in üzerinde durduğu sorunlara ilişkin birtakım çalışmalardan habersiz kaldığına ara sıra tanık olacağız. Örneğin "Literaturverzeichnis"te Gerard Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (Oxford 1972) adlı sözlüğü verilmişse de, onun *Turkish and Mongolian Studies* (London 1962) başlıklı eseri göz ardı edilmiştir. Bu eserin XI. bölümünde Türkçe ile Moğolca arasındaki ilişkiler özenle ve titizlikle tartışılmıştır. O bakımdan bu bölüm, üzerinde durulmaya değer gözlemlerle doludur. Ancak Schönig, Clauson'un bu gözlemlerini göz önüne alarak değerlendirmemiştir. Ayrıca G. Doerfer'in *Khalaj Materials* (1971) başlıklı eseri de "Literaturverzeichnis"te geçmiyor. M. Räsänen'in *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* (Helsinki 1969, 1971) adlı sözlüğünün de göz ardı edildiğine tanık oluyoruz.

Son yıllarda Türk ve Moğol dilleri arasındaki ilişkilere yönelik değerli yayınlar yapıldığını biliyoruz. Bu yolda ilk olarak A. M. Şçerbak'ın *Rannie tjurksko-mongol'skie jazykovye svjazi (VIII-XIV vv.)* (Sankt-Peterburg 1997) adlı eseri çıktı. Daha sonra Rus Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsüne bağlı Türkologların katılımıyla yayımlanan *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskix jazykov* adlı gramerin dördüncü bölümü *Leksika* adı altında baskıdan çıktı. Bu kolektif gramerin ilk üç bölümü *Fonetika* (Moskva 1984), *Sintaksis* (Moskva 1986) ve *Morfologija* (Moskva 1988) başlıkları altında yayımlanmıştı. Ê. R. Tenişev'in sorumluluğu altında gerçekleştirilen bu eser, Türk dilinin grameri alanında yeni bir çığır açmıştır. 1997 yılında çıkan *Leksika* bölümü ise Türk dilinin etimolojik sözlüğüne yeni bir katkıdır. Schönig, Şçerbak'ın yeni eserini kullanmadığı gibi, *Leksika*'dan yararlanma olanak ve kolaylığını da bulamamıştır. Bunlardan başka, yazarın, Şçerbak'ın "Nazvanija domašnix i dikix životnyx v tjurkskix jazykax" (*İstoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov*, Moskva 1961, 82-172) başlıklı çalışmasını kullanmadığı da göze çarpıyor. Şçerbak'ın çalışmasında *akta, alaşa, besirek, borcin (burçin), ceylan, dönen, maral, sağmal* gibi sözlere ilişkin değerli gözlemler vardır.

Schönig, V. I. Rassadin'in *Fonetika i leksika tofalarskogo jazyka* (Ulan-ude 1971) ve *Mongolo-burjatskie zaimstvovanija v sibirskix tjurkskix jazykax* (Moskva 1980) başlıklı çalışmalarını değerlendirmiştir. Bu çalışmalara B. İ. Tatarintsev'in *Mongol'skoe jazykove vlijanie na tuvinskuju leksiku* (Kızıl 1976) adlı küçük kitabını da eklemek gerekir.

Özet olarak, Schönig'in, eserinde işlediği sorunlara ilişkin belli başlı bilimsel yayınları kullandığını dile getirebiliriz. Ne var ki Türkoloji gibi uluslararası bir bilim alanında yapılmış olan bütün yayınların toplanması ve gözden geçirilmesi güçtür. Benim "Sibirya Türk dillerinde Moğol unsurları" (*Türk Dili, Belleten* 14-15, 1950, 35-43) başlıklı yazımı bir yana bırakalım. Daha açık bir örnek vermekle yetineceğim. Yazar, Ahmet Caferoğlu'nun "Der Ursprung der Wörter *tongal, küräkän* und *nämär* im aserbaidchanischen Dialekt" (*Festschrift Friedrich Giese*, Berlin 1941, 53-60) ve "Azerbaycan ve Anadolu ağızlarında

Moğolca unsurlar" (*Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1954*, 1-10) başlıklı yazılarını kullanmıştır. Ancak Caferoğlu bu alanda birçok yazı yayımlamıştı. "Azeri Lehçesinde Bâzı Moğol Unsurları" (*Azerbaycan Yurt Bilgisi* I, 1932, 215-226, III, 1934, 3-8) ve "Azeri şivesinde *nohur* ve *lap* kelimeleri" (*Rocznik Orientalistyczny* XVII, 1953, 180-183) gibi.

Yazımda gözüme çarpan bunlara benzer birtakım eksikler üzerinde sırası geldikçe durulacaktır.

Schönig'in, dil inkılâbının başlangıç yıllarında yapılan çalışmalar konusunda açık bir fikre sahip olmadığına sık sık tanık oluyoruz. Örneğin onun Türkçe *belge* (68. s.) üzerine verdiği bilgiler tartışmaya açıktır. Bunun gibi, *subay* (171. s.) biçimine ilişkin açıklamaları da düzeltilmeye muhtaçtır. 'Kısır' anlamına gelen Moğolca *subai* sözü ile 'zabit' karşılığı olarak kullanılan *subay* arasında genetik bir bağ kurulması düşünülemez. Osman F. Sertkaya'nın açıkladığı gibi *subay*, Eski Türkçe *sü* ile *bay'dan* oluşturulmuş bir biçimdir. *Albay*, *yarbay*, *tuğbay* gibi. Bu yolda bilgi edinmek için *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* (İstanbul 1935) ve *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* (İstanbul 1935) gibi sözlükler değerlendirilebilir.

Eserde tartışılmaya, dolayısıyla düzeltilmeye açık birtakım bilgi ve açıklamalar da göze çarpıyor. Örneğin -Ay : (66. s.) ekinin "Kubilay adına analoji" yoluyla çıktığı yolundaki açıklama yanlıştır. *Yatay* 'waagrecht' veya *dikay* 'senkrecht' gibi örnekleri Atatürk *Geometri* kitabında önermişti. Benim bildiğime göre, *kurmay* 'Etat-major' da Atatürk'ün buluşudur.

alaşa: Tatarca, Başkurtça, Nogayca gibi diyalektlerde 'beygir', 'iğdiş edilmiş at' ve 'at' olarak kullanılan *alaşa* sözünün kökeni karışıktır. Çuvaşça *laşa* 'at' biçimi Tatarcadan alınmıştır. Schönig, Doerfer'e (IV, 262. s. vd) dayanarak *alaşa*'nın Moğolcadan geldiğini yazıyor (62. s.). Ancak yazarın, *alaşa*'nın kökenine ilişkin yayınları göz ardı ettiği göze çarpıyor. Martti Räsänen'in *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen* (Helsinki 1969) adlı sözlüğünü göz önünde tutmadığına tanık olduğumu dile getirmiştim.

Alaşa'nın kökeni bilimsel yayınlarda sık sık tartışılmıştır. Örneğin A. M. Şçerbak, "Nazvaniya domašnix i dikix životnyx v tjurkskix jazykax" (*İstorideskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov*. Moskva 1967, 82-172) başlıklı yazısında, *alaşa*'nın Türkçe bir söz sayıldığını dile getirmişti. Şçerbak *alaşa*'nın Rusçaya *lošad'* olarak geçtiğini vurgulamış, Türk diyalektlerinde yaşayan biçimlerle Rusça *lošad'* arasındaki ilişkinin ses yönünden büsbütün açık olmadığını da seslendirmişti. Şçerbak'ın yazdığı gibi, *l* sesi eski Türk diyalektlerinde sözlerin başında geçmez. Buna göre, *alaşa* gerçekten Türkçe bir söz ise yabancı dillere salt bu biçimde geçmesi beklenirdi. Kaldı ki konumuzu oluşturan sözün, örneğin Rus dilinde ortaya çıktığı sırada *a* ile başlayan birtakım alıntılarının bulunduğu anlaşılıyor.

Rusça *lošad'* biçimiyle Türkçe *alaşa* arasındaki ilişkiyi son olarak G. F. Odintsov *İz istorii gipologičeskoj leksiki v ruskom jazyke* (Moskva 1980) adlı eserinde açıklamaya çalışmıştı. Odintsov da Rusça *lošad'* biçiminin Türkçe *alaşa*'dan geldiği düşüncesinden yola çıkmıştır.

Türkçe *alaşa*'nın Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde *alaşa* (~ *alaça*) 'gelded horse' olarak geçtiğini de ekleyelim (Robert Dankoff, *An Evliya Çelebi Glossary. Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahat-name*, 1991, 11. s.) A. Caferoğlu "Türk onomastiğinde "at kültü" " (*Türkiyat Mecmuası* X, 1953, 201-212) başlıklı yazısında *alaşa* üzerinde durmamıştı.

Andreas Tietze ile Talât Tekin *TS*'de geçen *alaşa* 'sert başlı, huysuz, haşarı (at)' biçiminin etimolojisine' değinmişlerdi (*Erdem*, 5, 1989, 288/24). Yazarlar, Doerfer'in TMEN'i yanında Sevortyan'ın etimolojik sözlüğüne (I, 1974, 144-145) gönderme yapmışlardı.

akta: Schönig, *aqta* maddesinde (64. s.) Moğolca *agta* 'gelding, gelded, castrated' biçiminden yola çıkmış, Doerfer'in yayınlarına gönderme yapmıştır. Schönig'in sonraki maddelerde de Doerfer'in çalışma ve yayınlarıyla yetindiğine tanık olacağız. Schönig'in, Doerfer'in *Khalaj Materials* (1971) adlı eserine gönderme yapması gerekirdi. Ne var ki yazar, Doerfer'in bu eserini her nedense göz ardı etmiştir. "Literaturverzeichnis"te geçmeyen bu eser, TMEN'den sonra çıkmıştı. O açıdan Doerfer'in yeni görüşlerini içeriyordu. Örneğin *at* maddesinde Doerfer (291. s.) Türkçe *at* ile Moğolca *agta* arasındaki bağlantıyı kuşkuyla saymıştı. Bundan başka, Schönig *aqta* maddesinde, Doerfer'in 1996'da çıkan bir eserine gönderme yapmışsa da, "Literaturverzeichnis"te bu eser açıklanmamıştır.

Doerfer'e borçlu olduğumuz yayınların değeri göz ardı edilemez. Ancak Doerfer'den başka yazarların da bu alanda çalıştıklarını göz önünde tutmak ve değerlendirmek kaçınılmaz bir koşuldur. Örneğin Şçerbak yukarıda adını verdiğim yazısında (86-87. s.) *aqta*'nın kökenine yönelik birtakım bilgiler vermişti. Daha sonra Sir Gerard Clauson da *Turkish and Mongolian Studies* adlı eserinde (254. s.) *axta*'nın 'gelding' olarak Farsça *axtan* 'to geld' fiilinden geldiğini açıklamıştı. M. Räsänen etimolojik sözlüğünde (9b) Moğolca *ayta* ile eski ve yeni Türk diyalektlerindeki *axta* (> *akta*)'nın Farsçadan geldiğini yazmıştı.

baldag ~ bardag 'hilt of a sword, knob (as on a cane)' maddesi (66-67. s.) de karışıktır. Schönig, Zenker'e dayanarak Çağatayca *barçaq* 'Stichblatt' biçimini veriyor, Radloff'a dayanarak da *baldaq* 'Säbelgriff' biçimini aktarıyor. Yazarın *barçak* ile *baldaq* arasındaki ses farkı üzerinde durmadığı göze çarpıyor. Schönig, daha sonra bu sözün bugün Kıpçakçada ve Güneydoğu Türkçesinde *baldaq* olarak geçtiğini açıklıyor: Kazakça, Kırgızca *baldaq* 'Säbelgriff', Doğu Türkçesi 'Keule'; bunlardan başka, Kazakça, Nogayca *baldaq* 'Krücke, Ring aus Messing am Griff eines Säbels, Messers, Dolches', Özbekçe *bâldâq* 'flacher Ring, halbrunder Teil am Säbelgriff', Tatarca *baldaq*, 'Rug, etwas ringförmiges' biçimlerini sayıyor.

Modern Oğuzcada ise Çağatayca *barçaq* kısmen *balçaq* ~ *balcak* olarak değişmiştir. Schönig, Radloff'a dayanarak "Osmanlıca" *barçaq* 'Säbelgriff ~ *balçaq* biçimini veriyor. Steuerwald'e göre, Türkiye Türkçesinde *barçak*, *balçak* "Säbelkorb, Stichblatt, Glocke (eines Degens)" olarak kullanılır. Schönig, son olarak Türkmence *balcaq* 'Degengriff' biçimini veriyor.

Schönig'in *barçak* (*balçaq*, *balcak*) biçimlerini *baldaq* biçimiyle birleştirdiği anlaşılıyor. *Barçaq* ile *baldaq* biçimleri arasında bir köprü kurulabilir

mi? Schönig'in *baldaq*'tan yola çıkarak *barçaq*, *balçak*, *balcak* biçimleri arasında bir bağlantı kurduğunu görüyoruz. Göçüşme (métathèse) olasılıklarına karşılık *baldaq* ve *barçak*, *balçak* durakları arasında bir bağlantı kurulması güçtür. Daha açık bir deyişle, olanaksızdır.

Yazımda Schönig'in bilimsel yayınları eksiksiz izleyemediğine ara sıra tanık olduğumu dile getirdim. Örneğin F. Ê. Korş'un *baldaq* sözüne ilişkin eski bir yazısı da Schönig'in gözünden kaçmıştır. Korş'un yazısı 1909'da "Slovo 'baldak' i dolgota glasnyxъ въ tureckixъ jazykaxъ" (Živaja Starina otd. êtn. XVIII: 2-3, 1909, 156-161) başlığı altında çıkmıştı.

begeley Schönig, Moğolca *begelei* maddesinde (69. s.) çağdaş Türk diyalektlerinde geçen *meley*, *peley*, *biyalay* gibi biçimleri gözden geçirip, Redhouse'a dayanarak *behle* ~ *behli* biçimini de veriyor. Ancak Radloff'un verdiği Türkçe ("Osmanlıca") *peyley* 'der lederne Handschuh' biçimi yazarın gözünden kaçmıştır. Bu biçimin Çağatayca sözlüklerden aktarıldığını yazmıştım (*Türk Dili* 56: 346). Etimolojik sözlüğümde (*eldiven* maddesinde) diyalektlerde yaşayan Moğolca biçimleri de saymıştım.

cerge Schönig Moğolca *jerge* 'sort, kind, category, class, rank, level, order, degree, stage' maddesinde (116-117. s.) çağdaş diyalektlerde kullanılan *cerge*, *çerge*, *särgä* biçimleri yanında Anadolu'da geçen *cerge* 'dizi, sıra' biçimini de veriyor. Bunlardan başka, Anadolu'da yazılmış eski kaynaklarda 'derme çatma çadır' olarak kullanıldığı anlaşılan *cerge* (*çerge*) biçimini de sayıyor. Benim düşünceme göre, *cerge* (*çerge*) biçiminin 'dizi, sıra' anlamına gelen *cerge* ile birleştirilmesi kolay değildir. 'Derme çatma çadır' olarak kullanılan *cerge* (*çerge*) yurdumuzda göçebe çadırına verilen *çerge* (> *cerge*) adından başka bir şey olamaz. Etimolojik sözlüğümde (86 a-b) *çerge*'nin kökenine ilişkin açıklamaları özet olarak vermiştim. *Çerge*, *çergi* maddesinde çağdaş diyalektlerde 'sıra, dizi' olarak kullanılan biçimleri saymış, bu biçimlerin Moğolcadan alındığını da dile getirmiştim (Moğolca *cerge*). Schönig'in etimolojik sözlüğümün *cerge*, *çergi* maddesinde verdiği bilgileri gözden kaçırdığı anlaşılıyor.

cilga: Moğolca *žilga* 'ravine, deli, hollow, basin, ditch' biçiminin çağdaş Türk diyalektlerinin bir bölümünde ırmağa verilen *ylga* (> *cilga*, *jilga*) adıyla birleştirilmesine gelince (I 17-119. s. : G. J. Ramstedt, KWb 109 b) Moğolca *žilga*'yı Türk diyalektlerinde geçen *ylga* biçimiyle birleştirmişti. Daha sonra Martti Räsänen (*Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*, 200) Tatarca *ylga* 'Bach, Fluss' ve Kazakça, Tatarca *cilga* 'Flüsschen, das in einer Schlucht fließt, Fluss' biçimlerinin Moğolcadan alındığını yazmıştı. Schönig'in, Räsänen'in sözlüğünü kullanmadığını dile getirmiştim. Başka bir deyişle, Schönig'in *ylga*'ya ilişkin açıklamasını Räsänen'den almadığı açıktır.

Schönig'in çağdaş Türk diyalektlerinde geçen verileri özenle derlediği göze çarpıyor. Bu verileri D. G. Tumaşeva'ya borçlu olduğumuz *ylga* 'ırmak' biçimiyle bütünleyebiliriz (*Slovar' dialektov sibirskix tatar*. 1992, 90). Daha sonra yazar, Anadolu ağzlarında yaşayan *cilga*, *cilga* 'ince, dar, taşlı yol, patika' biçimleri üzerinde duruyor. Bu biçimlerle ilgili olarak DS'de İçel'de kullanıldığı bildirilen *cıkka*

biçiminin yanlış olduğunu vurgulayalım. Doğrusu *cılka* olacaktır. Schönig, açıklamasını desteklemek düşüncesiyle, *yılga*'nın eski Türk kaynaklarında geçmediğini de vurguluyor. O açıdan *yılga*'nın Moğolcadan kalma bir alıntı olarak değerlendirilmesini doğal saymak istiyor. Son olarak yazar, Anadolu ağızlarında kullanılan *cılga*, *cilga*, *çılga* 'çığır, keçi yolu, dağ yolu' biçimleri üzerinde duruyor ve saydığı biçimler arasındaki anlam farkını aydınlatmaya çalışıyor.

Benim düşünceme göre, çağdaş diyalektlerde 'ırmak' olarak kullanılan *yılga* (> *cılga*) biçiminin Anadolu ağızlarındaki *cılga*, *cilga* biçimleriyle birleştirilmesi tartışmaya açıktır. Bunun gibi, *yılga*'nın Moğolcadan kalma bir biçim olduğu yolundaki açıklama da karışıktır.

Çağdaş Türkler arasında kullanılan *yılga* (> *cılga*) biçiminin 'ırmak' anlamına geldiği açık bir gerçektir. Bu anlamdan yola çıkan J. J. Mikkola, "Der Name Wolga". *Finnisch-Ugrische Forschungen* XX, 1929, 125-128) ve "Nochmals der Name Wolga". *Finnisch-Ugrische Forschungen* XXI, 1933, 162-163) başlıklı yazılarında *Volga* adının *yılga*'dan geldiğini ortaya atmıştı.

+cUn<+lcUn ekiyle ilgili olarak Schönig (120. s.) Türkçe *dokurcun* biçiminin etimolojisi üzerinde duruyor. L. Fekete Türkçe *dokurcun*'a, ilişkin güzel bir yazı yazmıştı. (*Doquz - a törökben és a perzsábán. Emlékkönyv Pais Dezsö hetvenedik születésnapjára*. Budapest 1956, 647-652): L. Ligeti de "Az ajándék két török-perzsa neve" (*Magyar Nyelv* LIII, 1957, 157-159) başlıklı yazısında bu yolda birtakım yeni veriler saymıştı. Schönig bu yazıları görmediği gibi, *dokurcun* biçiminin benim etimolojik sözlüğümde geçtiğini de fark etmemiştir.

çapul: Schönig Türkçe *çapul* 'yağma, talan, plâçka' biçimi üzerinde de durmamıştır. Bu biçimin kökeni karışıktır. Ancak *çapul*'un eski Özbekçe *çapavul*'dan başka bir şey olmadığı anlaşılıyor. A. M. Şçerbak'a göre (*Rannie tjurksko-mongol'skie jazykovye svjazi*, 202/22) Özbekçe *çapavul* biçimi Orta Moğolca *çapayul*'dan alınmıştır. Ancak Moğolca *çapayul* biçimi Türkçe *çap-* fiilinin alınmasından sonra oluşmuştur.

dabkur: Moğolca *dabqur*'un Türk diyalektlerinde geçen karşılıkları Türkologları sık sık uğraştırmıştır. Schönig (83-84. s.) bu karşılıkları özet olarak sıralamışsa da, bu yolda yapılan birtakım yayınlardan habersiz kaldığının altını çizelim. Örneğin Gyula Németh, Macarca *tábor* 'ordugâh' sözünün kökenini tartışırken Moğolca *dabqur* üzerinde durmuştu. Son olarak "Neuere Untersuchungen über das Wort *tábor* 'Lager' " (*Acta Linguistica Hungarica* III, 1953, 1-23) başlıklı yazısında birtakım veriler saymıştı. Bu yazı Macarca olarak da yayımlanmıştı.: "Újabb kutatások a *tábor* szó történetéhez" : *Nyelvtudományi Közlemények* LVI, 1954, 117-128). Doerfer (TMEN II, 429-431 ve IV, 291-292) Macarca *tábor* dolayısıyla yapılan tartışmaları özet olarak vermiştir. Ancak son olarak Lajos Ligeti (*A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest 1986) Macarca *tábor*'un kökenini tartışırken Türkçe *tabqur*, *dabqur*'un Moğolca kökeni üzerinde durmuştu (103. s.). Schönig, Ligeti'nin eserini ara sıra kullanmışsa da, *dabqur* maddesinde Ligeti'nin görüşünü göz ardı etmiştir.

dalda maddesinde Schönig (84-86. s.) Moğolca *dalda* 'hidden, concealed,

secretly; latent(ly); retient(ly); illegal(ly); secret, something hidden or unknown' biçiminden yola çıkarak çağdaş Türk diyalektlerinde yaşayan *dalda* 'hintere Seite, Schutz; Deckung, Schutz; Schirm (ein besonderes Gerät, das die Jäger gebrauchen um an das Wildtier unbemerkt näher zu kommen' biçimi üzerinde duruyor. Yazar, bu biçimlere Anadolu alanında kullanılan eski ve yeni *dalda* 'gölge, saye, himaye' gibi birtakım verileri ekliyor. Evliya Çelebi Seyahat-nâme'sinde *dalda'yı* 'shade, shelter' olarak kullanmıştır (Robert Dankoff: *An Evliya Çelebi Glossary. Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahat-name*. 1991, 29. s.). Daha sonra Schönig, Steuerwald'e dayanarak Türkiye Türkçesinde *dalda* yanında *dulda* 'Deckung, Schutz (vorrichtung)' biçiminin kullanıldığını açıklıyor. Schönig'e göre, *dalda* Anadolu ve Rumeli'de *dulda*'ya dönüşmüştür, doğudan başlayarak: "Die Verteilung der Formen zeigt, daß *dulda* als eine speziell westanatolisch-rumelische Entwicklung von *dalda*". Buna göre, doğu ağızlarında yalnız *dalda* biçiminin geçmesi gerekir. Buna karşılık Urfa ağızında *dalda* 'gölgelik, yağmura ve rüzgâra karşı muhafazalı yer; sığınak' yanında *dulda* biçiminin de kullanıldığı göze çarpıyor (Kemal Edip, *Urfa Ağızı*. İstanbul 1945, 104 ve 105).

Benim düşünceme göre, *dalda* ve *dulda* biçimleri arasındaki ilişki karışıktır. *Dalda* biçimi ile dilimizde 'arka, sırt' olarak kullanılan *dal* arasında düşündürücü bir benzerlik göze çarpar. Schönig'in verdiği *daldala* 'arka arkaya' (Kars) biçimi de *dal*'dan kurulmuştur. Bu bağlamda *dulda* biçimi ile 1. 'taraf'; 2. 'evin arka ve yan tarafları'; 3. 'dulda'; 4. 'güneşin çok ısıttığı duvar kenarı'; 5. 'siper' gibi anlamlarda kullanılan *dul* arasında da çarpıcı bir yakınlık olduğu açıktır. Karacaoğlan'ın kullandığı *dal* da üzerinde durulmaya değer bir örnektir:

Yiğit duldasında yiğit saklanır Muhannette gölge olmaz, dal olmaz.

Son olarak, A. M. Şerbak da Türkçe (*Mukaddimetü'l-Edeb* 138) *dalda'yı* Moğolca bir alıntı olarak vermiştir (*Rannie tjurksko-mongol'skie jazykovye svjazi (VIII-XIV w.)*. Sankt-Peterburg 1997, 203/286). Ancak Şerbak'ın *dulda* biçimini saymadığı göze çarpıyor.

dalı 'shoulder blade' maddesinde Schönig (86-87. s.) Moğolca ile eski ve yeni Türk diyalektlerinde kullanılan belli başlı verileri sıralamıştır. Pavet de Courteille sözlüğünde *dalı*'nın 'omoplate [kürek kemiği]' yanında 'peigne [tarak]' anlamına geldiği açıklanmış, bu anlamın yanlış olduğunu "Çağatay lûgatleri hakkında notlar" (*A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VIII*, 1950, 145-163) başlıklı yazımda açıklamıştım. Pavet de Courteille'in yanıldığını ve *dalı*'nın yalnız 'kürek kemiği' olarak kullanıldığını dile getirmiştım. Çağatayca *dalı* sözünün çağdaş Türk diyalektlerinde yaşadığı gibi, Moğollar arasında da 'os de l'épaule, omoplate' olarak kullanıldığını da seslendirmiştim. Bundan başka, Pavet de Courteille'i kullandığı kaynakta geçen Farsça شانه sözünün yanlış olduğunu da yazmıştım. Farsça شانه 'tarak' anlamına geldiği gibi, 'the shoulderblade' olarak da kullanılır. O yazımda Çağatayca sözlüklerde geçen *bağrın* biçiminin de 'tarak' değil, 'kürek kemiği' anlamına geldiğini açıklamıştım. Sözlükçüleri Farsça شانه sözünün şaşırttığını vurgulamış, *bağrın* باغرين yazımını *yağrın* ياغرين diye düzeltmiştim (157-158 s.)

dologana ~ dolugana 'hawthorn' maddesinde Schönig Çuvaşça *şālan* 'Heckenrose' biçimini de saymıştır (91. s.). Çuvaşça *şālan*'ın Türk diyalektlerinde yaşayan *tolan* 'ein Dornstrauch', *tolana* 'ein Strauch' gibi birtakım biçimlerle birleştirilmesi J. Benzing'in önerisidir (Zum tschuwaschischen Wort *şālan* 'Heckenrose'. *Ural-Altäische Jahrbücher XXIV*, 1952, 143-144). Bu birleştirme ses bakımından olduğu gibi, anlam bakımından da çürüktür. Bernd Scherner'in *Arabische und neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen. Versuch einer Chronologie ihrer Lautveränderungen* (Wiesbaden 1977) adlı eserini değerlendiren yazımda (*Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1978-1979*, 271-278), Çuvaşça *şālan* biçiminin Farsçadan geldiğini yazmıştım (276. s.). Scherner Farsça *şilān* biçimini vermişti. Yazımda Farsçada *şilān*, *şilāna* biçimleri yanında *çilān*, *çilāna* biçimlerinin geçtiğini de belirtmiştim. Bundan başka, Farsça *çilān*'ın Türkçeye *çılan* olarak geçtiğini de eklemiştim. Son olarak, etimolojik sözlüğümde de *çılan*'ın Farsçadan geldiğini açıkladığım gibi, Benzing'in Çuvaşça *şālan*'ı yanlışlıkla diyalektlerde kullanılan *tolan* biçimiyle birleştirdiğini de vurgulamıştım. M. Räsänen etimolojik sözlüğünde (139 a). Moğolca *doloyana*'nın Türk diyalektlerindeki karşılıklarını saymışsa da, Çuvaşça *şālan* biçimini vermemiştir.

dönen: Üç yaşını geçen at veya deveye verilen *dönen* adının Moğolcadan kaldığını etimolojik sözlüğümde (121 a) açıkladığım gibi, bu adın eskimiş olduğunu da dile getirmiştim. Schönig'in (92-93. s.), *dönen*'e ilişkin Oğuzca verilerin azlığını buna bağlaması yanlış sayılmaz.

Anlaşılan Oğuz alanında buna benzer birtakım Moğolca kalıntılar daha geçer. Örneğin Anadolu ağızlarında dar bir çevrede kullanılan *kunan*, *konan* veya *gonan* biçimleri de Moğolcadır. Ancak bu biçimler Schönig'in gözünden kaçmıştır. *Anadilden Derlemelerde* göre, *kunan* Kütahya'da 'dişi tay, henüz doğurmamış kısrağ' olarak geçer. *DS*'ye göre de *konan* Kütahya'da 'henüz doğurmamış, üç dört yaşındaki kısrağ', *gonan* ise 'aygır görmemiş kısrağ' olarak kullanılır. Bu biçimlerin Kütahya'da çok dar bir alanda kaldığı anlaşılıyor.

DS'de 2-3 yaşındaki kısrağa verildiği bildirilen *kulun* adının ilk bakışta *kunan* (*konan*) biçimiyle ilgili olduğu düşünülebilir. Göçüşme (métathèse) olanak ve olasılıklarına karşın *kulun*'un *kunan* biçimiyle birleştirilmesi kolay değildir. O açıdan *kulun*'un at ve eşek yavrusuna verilen *kulun* adından başka bir şey olmadığı açıktır. Yerel olarak *kulun* yanında *gulun* biçimi de geçer, ama yalnız 'at ve eşek yavrusu' olarak.

Schönig'in üzerinde durduğu *dönen* gibi, *kunan* (*konan*, *gonan*) da Moğollardan kalma bir alıntıdır. Moğolca karşılığı *gunan*'dır. Moğolca *gunan* Kalmıkçada *gunan* 'dreijährig (vom Vieh)' olarak yaygındır (bk. Ramstedt, *KWb*, 155 a). Ramstedt bu maddede *gurwn* 'drei' biçimine gönderme yapıyor, bu sözün Moğolcadan Türk diyalektlerine geçtiğini de belirtiyor. Gerçekten Moğolca *gunan* Türk diyalektlerinde yaygın olarak kullanılır. Radloff, yaşayan diyalektlerde geçen biçimler yanında "Kırgızca" *kunan koy* 'ein dreijähriges Schaf, *kunan ögüz* 'ein dreijähriges Kalb', Teleütçe *kunan ayū* 'ein junger Bär' gibi örnekler sıralamıştır.

L. Ligeti, "Mongolos jövevényaszavaink kérése" (*Nyelvtudományi*

Közlemén-yek XLIX, 1935, 190-271) başlıklı yazısında (267. s.) Shaw'a dayanarak Türkî alanında geçen *qunan* biçimini de vermişti. Daha sonra A. M. Şçerbak, "Nazvanija domašnix i dikix živetnyx v tjurkskix jazıkax" adlı yazısında (92-93. s.) Başkurtça *konan*, Kazakça *kunan*, Nogayca *kunan*, Kırgızca *kunan*, Türkmençe *gunan* gibi veriler üzerinde durmuştu. Şçerbak, birkaç diyalekte bu biçimlerin *kulan* adıyla karıştırıldığını da belirtmiş, Azerî ağızlarında kullanılan *gulan*, *gulança* 'iki (üç) yaşındaki kısrak' örneğini vermişti.

Ramstedt (*KWb* 99a) Kalmıkça *dönn* 'vierjährig (vom Vieh)' maddesinin sonunda *dörwn* 'vier' biçimine gönderme yapmıştı. Bunun gibi, Ramstedt (*KWb*, 155 a) *gunm* 'dreijährig (vom Vieh)' maddesinin sonunda da *gurwn* 'drei' biçimini saymıştı. Böylelikle sözlük yazarının, *dönen*, *gunan* biçimlerinin Moğolca *dörben* 'dört' ve *gurban* 'üç' sözlerinden geldiğinin altını çizmek istediği açıktır. Daha sonra L. Ligeti de *dönen*'in *dörben*'den, *gunan*'ın da *gurban*'dan kökenlendiği üzerinde duracaktı (*Nyelvtudományi Közlemények* XLIX, 266). Son olarak *Étimologičeskij slovar' tjurkskix jazıkov*'un 2000 yılında çıkan cildinde de *kunan* ~ *gunan* biçimleri üzerinde durulduğunu vurgulayalım (142-144. s.).

gobçigur: Moğolca *gopçigur* (98-99 s.) maddesi Paul Pelliot'un "*Qubčiri -qubčir et qubči'ur ~ qubčur*" (*T'oung Pao* XXXVII 1944, 153-154) adlı yazısıyla bütünlenabilir.

horam (101-102. s.) maddesine gelince: Türk diyalektlerinde sokağa verilen *oram* (> *uram*) adının Moğolcadan alındığını etimolojik sözlüğümde yazmıştım (s. v. *sokak*).

itagu: 'Keklik' olarak kullanılan *itavun* sözüne geçelim: Etimolojik sözlüğümde (1999) *itavun*'un Moğolcadan kalma bir alıntı olduğunu yazmış, Ramstedt'in *KWb* (219b) ve Clauson'un *Studies* (63) adlı eserlerine gönderme yapmıştım. Schönig (104. s.), benim "yerel" olarak verdiğim biçimi *TS*'de, *DS*'de ve ağız gramerlerinin sözlüklerinde bulamadığını yazıyor: "Es wäre interessant zu erfahren, wo Eren dieses Wort gefunden hat". Yazar, eserinin "Vorbemerkungen" bölümünün "Problematische Belege" alt bölümünde de (4. s.) *itavun* üzerinde durmuştu.

Yazarın *itavun*'u *TS*, *DS* gibi kaynaklarda bulamadığı anlaşılıyor. Ne var ki bu kaynaklar yanında *Derleme Dergisi* de değerli bir sözlüktür. Schönig, eserinin "Literaturverzeichnis" bölümünde *Derleme Dergisi*'ni *DD* (Türk [!] halk ağzından derleme dergisi) olarak vermişti. Eserinde ara sıra bu dergiyi kullandığını da görüyoruz. Söz konusu veri *DD*'de *itavun* 'keklik' (Sulutaş Sille-Konya) olarak geçer. Ancak bu veri nedense *DS*'de geçmez. *DD*'de geçip de *DS*'de yer verilmeyen buna benzer birçok veri gösterilebilir.

Bu bağlamda *itavun*'un 'keklik' olarak Çağataycada geçtiğini de dile getirelim. Çağatayca *itavun*'un Moğolcadan geldiğini L. Ligeti de yazmıştı (*Nyelvtudományi Közlemények* XLIX, 1935,265). Ligeti Moğolca *itayun* karşılığını vermişti.

karaygu: Schönig'in (152. s.) *qaraygu* 'finster' biçiminin kökeni konusunda Doerfer'e (TMEN III, 437, Nr. 1448) uyduğunu görüyoruz. Bu konuda Nikolaus Poppe'nin görüşünü de göz önünde tutmak gerekmez mi? (*Németh*

Armağanı, Ankara 1962,337. s.).

keleşü: Türkçe *keleşü* (> *keleş*) (120-121. s.) biçimine ilişkin bilgi edinmek için bk. L. Ligeti: *Nyelvtudományi Közlemények XLIX*, 1935, 257-261.

kence: G. Doerfer (TMEN I, 488/352) Anadolu ağızlarında geçen *kence* biçiminin Moğolcadan kaldığını yazmıştı. Schönig'in *kence'den* söz etmediğini görüyoruz.

kırkavul: Etimolojik sözlüğümde Türkçe *kırkavul* sözünü vermiş, ancak ülkemizde daha çok *sülün* adının kullandığını dile getirmiştim. Buna karşılık çağdaş diyalektlerde *sülün* yerine *kırkavul* biçiminin geçtiğini açıklamış, *kırkavul*'un Moğolcadan alındığını eklemiştim. (Moğol *kirğagül* 'sülün')

Sözlüğümde G. J. Ramsedt, C. Brockelmann, G. Doerfer ve G. Clauson'un adlarını da saymışım. Son olarak Türk diyalektlerinde geçen biçimlerin Moğolcadan geldiğini A. M. Şçerbak da açıkladı. (*Rannie tjurksko-mongol'skie jazykovye svyazi* (VIII-XIV. w.). Sankt Peterburg 1997. 208. s.)

Schönig her nedense *kırkavul* biçimi üzerinde durmamıştır. *Leksika*'da *sülün* biçimi geçmediği gibi *kırkavul* da geçmemiştir.

kuma: Schönig (157. s.), Ramstedt'in Çuvaşça *yāmāx* 'kız kardeş' biçimini *kuma* ile birleştirme denemesine ilişkin olarak benim V. G. Égorov'un Çuvaş dilinin etimolojik sözlüğüne ilişkin yazıma göndermede bulunuyor. Daha sonra etimolojik sözlüğümde (265b - 266a) de Çuvaşça *yāmāx*'in *kuma* biçimiyle birleştirilmesinin yanlış olduğunu yazmışım. Bu bağlamda yazar, benim etimolojik sözlüğümde Türkiye Türkçesindeki *kuma*'nın kökeninin meçhul olduğuna ilişkin düşüncemi "yanlış olarak" değerlendiriyor: "Zum ttü. *kuma* meint Eren (1999, 265b-266a) fälschlich, daß die Herkunft des Wortes unbekannt ist."

Bu bağlamda küçük bir açıklama yapma sırası geldi, sanırım. Etimolojik sözlüğümde bu yolda verdiğim bilgileri gözden geçirelim: "Kökenini bilmiyoruz. Ancak, eski diyalektlerde geçmediği ve çağdaş diyalektlerde dar bir alanda kullanıldığı göz önüne alınırsa, yabancı bir dilden geldiği kolaylıkla tahmin edilebilir. O bakımdan Moğolca *kuma* biçimi göz önünde tutulabilir. Korece *koma*'dan geldiği yolundaki sav daha uzak bir olasılıktır ('a concubine')".

Benim *kuma*'nın kökenine ilişkin sözlerim açıktır. Bu sözler yanlış değildir: "O bakımdan Moğolca *kuma* biçimi göz önünde tutulabilir." Schönig de *kuma*'nın Moğolca olduğunu söylemiyor mu? O halde Schönig'in benim sözlerimi yanlış (fälschlich) yorumladığı anlaşılıyor, sanırım.

Schönig'in, bu alanda yapılan yayınları sık sık göz ardı ettiğine tanık oluyoruz. Şçerbak'ın *Rannie tjurksko-mongol'skie jazykovye svjazi* adlı son eserini göz önünde tutamadığını kabul edelim. Bu eserde Eski Türkçe *kuma* ile Moğolca *quma* biçimleri üzerinde durulmuştu (143-314). Ama Karl H. Menges'in "Zu einigen slawisch-türkischen Lehnbeziehungen" (*Tatarica, Studia in honorem Ymär Daher*. Vammala 1987, 233-239) başlıklı yazısında (234-235. s.) *kuma*'nın (Doğu) Slavcadan geldiği yolundaki savı üzerinde durmak gerekmez miydi? Menges, kaynaklarda türlü yazımlar altında geçtiğini gördüğümüz bu sözün Yeni Farsçada kullanıldığını da açıklamıştı. Residüddin'de geçen bu söz Doerfer'in *Türkische und*

mongolische Elemente in Neupersischen adlı eserinde yer almamıştır.

"Anadolu'da toplu yardımlaşma gelenekleri. *İmece*" (*Türk Dili XXIX*, 1974, 545-549) başlıklı yazımda, *kuma* sözünün Anadolu ağızlarında *kubaşmak* ... gibi birtakım türevleri üzerinde durmuştum. Bu yazının İngilizcesi "Traditions of collective mutual aid in Anatolia: *İmece*" (*Archivum Ottomanicum VI*, 1980, 107-114) başlığı altında yayımlanmıştı.

kuriltay Moğolca *quriltai* maddesi (158. s.) *Codex Cumanicus*'ta geçen *qurilta* (K. Grönbech. *Komanisches Wörterbuch*) biçimiyle bütünlenebilir. Nikolaus Poppe, "Die mongolischen Lehnwörter im Komanischen" (*Németh Armağanı*. Ankara 1962, 331-340) başlıklı yazısında Kumancadaki Moğolca alıntılarını gözden geçirmişti. Ancak Poppe her nedense *Codex Cumanicus*'ta geçen *qurilta* biçimini göz ardı etmiştir.

küregen: Niğde'de 'güvey' olarak kullanıldığı bildirilen *köveken* biçimi bir *hapax*'tır. Schönig (129-130. s.) Moğolca *küregen*'in Türk diyalektlerindeki karşılıklarını gözden geçirirken *köveken*'in bir *hapax* olduğunu fark etmemiştir. *DS*'de geçen *hapax*'lar arasında birtakım yanlış verilere rastlandığını "Sırça köşkte..." (*Türk Dili LVI*, 1988, 188-207; 1990/1, 1-78; 1992/II, 161-213; 1999/II, 1-82, 1995/1, 26-62) başlıklı yazımda sık sık dile getirmiştım. Schönig'in benim bu yazılarımı görmediği anlaşılıyor. O yazılarımda üzerinde durulmaya değer birçok düzeltme yapmışım. Örneğin *köveken* biçimini de *köreken* olarak düzeltmişim (*Türk Dili* 1990/I, 17-18. s.). Yazımda (18. s.) Gerhard Doerfer'in "Ein türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadan" (*Açta Orientalia Hungarica XXXVI*, 1982, 99, 124) başlıklı yazısında (106. s.) Anadolu'da kullanılan *köreken*, *köreke*, *köveken*, *küregen* biçimlerini saydığını, ancak *köveken*'in yanlış bir veri olduğunu fark etmediğini de seslendirmişim.

lab (132. s.) maddesinde Schönig, Caferoğlu'nun "Azerbaycan ve Anadolu ağızlarında Moğolca unsurlar" (*Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1954, 1-10) başlıklı yazısını kullanmıştır. Caferoğlu "Azeri şivesinde *nohur* ve *lap* kelimeleri" (*RO*, XLVH, 1953, 180-183) başlıklı yazısında da *lap* üzerinde durmuştu.

na'ur (139. s.) maddesinde de Schönig, Caferoğlu'nun *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*'deki yazısını değerlendirmiştir. Caferoğlu, "Azeri şivesinde *nohur* ve *lap* kelimeleri" (*Rocznik Orientalistyczny XVII*, 1953, 180-183) başlıklı yazısında *nohur* biçiminin kökenini açıklamıştı.

nokta (140. s.) maddesinde Schönig, eski ve yeni Türk diyalektlerinde geçen verileri saymakla yetinmiştir. Moğolca *noqta*'nın Türkçe *yular*'ın yerine geçtiğini dile getirmesi gerekmez miydi? Türk diyalektlerinde *nokta* biçimlerinin yaygın olarak geçtiğini etimolojik sözlüğümün *yular* maddesinde açıklamış, Moğolca *noqta*'nın Türkçe *yular*'ın yerine geçtiğini dile getirmiştım.

sauka: Moğolca *sauga* 'gift, present' da üzerinde durulmaya değer bir biçimdir. Schönig (163. s.) bu yoldaki belli başlı verileri toplamışsa da, benim "Altayca" *sauya*'ya ilişkin yazımdan habersiz kalmıştır ("Le terme "altaïque" *sauya* 'cadeau' ". *Acta Orientalia Hungarica XXV*, 1972, 237-243). O yazımda Anadolu ve Rumeli ağızlarında kullanılan *savga* (ve *savgı*) biçiminin *sav-* kökünden +*ga* (-

gi) ekiyle yapılmış bir türev olduğunu açıklamıştım. Doğal olarak, bu açıklama bir öneridir, ama Moğolca *savga*'dan söz ederken üzerinde durulmaya değer bir öneri.

Schönig'in saydığı Türkçe veriler arasında Irak Türkmencesi'nde geçen *savxa* 'ölen şah'a ait elbise ve süs eşyaları' biçimi göze çarpıyor. Bu biçimin Türkçede ölünün üzerinden çıkan giysiye verilen *soyka* adından başka bir şey olmadığı açıktır. O bakımdan *savga*'nın bir yan biçimi olarak değerlendirebiliriz.

Schönig'in verdiği *savğa* 'armağan' biçimi Karaçaycadır. Konya'nın Kadınhanı ilçesine bağlı Başhöyük'te Karaçay göçmenlerinin yaşadığını "Anadolu'da Kafkasya Türkleri" (*Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 7967, s. 319-357) başlıklı yazımda açıklamıştım. Buna göre, *savğa* da Karaçayca bir veridir. Çankırı'da kullanılan *çavga* da 'geçirilen kazadan sonra verilen şükran yemeği' olarak göz önünde tutulmaya değer bir veridir. Evliya Çelebi'ye borçlu olduğumuz *şavğa*, *şavqa* biçimleri de ilginçtir. Robert Dankoff (*An Evliya Çelebi Glossary. Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahat-name*. 1991) Evliya Çelebi'nin eserinde geçen '*defter ile cem'i üsârânüñ ş. sin alup, mâl-i ganâyimlerinden nısfıyyet üzre ş. ların alup, cümle 'asker-i islâmüñ esîrlerinden ş. için esîr başına beşer gurus alınup*' gibi örneklere dayanarak *şavga*'yı 'a taxe on captives' olarak açıklamıştır (81. s.)

Türkçe *savga* yanında eski ve yeni diyalektlerde kullanılan *savgat* biçiminin sonundaki *-t*, Türkçede ara sıra karşılaştığımız bir ektir. Bu yoldaki örnekleri L. Ligeti, "Mongolos jövevényiszavaink kérése (*Nyelvtudományi Közlemények* XLIX, 1935, 190-271) başlıklı yazısında (269-270. s.) gözden geçirmişti.

şilen ~ şölen (171-172. s.) maddesinde Nevşehir'de kullanılan *şilav* 'ince bulgurdan yapılan pilav' biçiminin, *pilav* ile *şile* (< *şüle*) sözlerinin karışması sonunda oluştuğu yolundaki açıklama yanlıştır. Benim düşünceme göre, *şilav* biçimi Farsça *çulāv* 'plain boiled rice' sözünden başka bir şey olamaz. Bu söz İstanbul'da *çilav* olarak kullanılır.

temir: Eski Moğolcada demire verilen *qasu* ~ *qaşu* adı (179. s.) L. Ligeti'nin "Mots de civilisation de Haute Asie en transcription chinoise" (*Acta Orientalia Hungarica* 1, 1950, 141-185) başlıklı yazısında geçmişti. Benim bildiğime göre, bu ad Ligeti'nin yazısından sonra bilimsel yayınlarda güncellik kazanmıştır. Türk ve Moğol dilleri arasındaki yakınlık sorunu yolunda karşılaşılan en ağır sorunu alıntıların oluşturduğunu biliyoruz. Bu sorunun bilimsel yayınlarda B. Ya. Vladimirtsov'dan beri tartışıldığı da açık bir gerçektir.

turımtay (182-183. s.): Moğolca *turımtai* da bu tür tartışmalara yol açan bir sözdür. Moğolca *turımtai* biçiminden yola çıkan Schönig, Doerfer (TMEN 896 ve 442) ve Clauson (ED 550b) gibi yazarların görüşleri üzerinde duruyor. Doerfer'e göre, *turımtai* Moğolca açısından açıklanamadığı gibi, Türkçe yönünden de çözümlenemez. O bakımdan her iki dilde yabancı dillerden kalma bir alıntıdır veya başka bir sözün bozuntusu (Verballhornung)'dur. Doerfer'e kulak verelim: "Der (onomatopoetischen) Anlaut tur.. ist ja im Tu. bei Vogelnamen häufig, so in *turja* 'Kranich', *turyuj* 'Krähe', *turaj* 'Rebhuhn'. Doerfer'e göre, Moğolcada da bunlara benzer *tor...* ~ *tur...* yapısında birtakım *onomatopéique* kuş adları geçer. *Turımtai*'m

sonundaki +*tei* eki Doerfer'e göre, *turumtai*'ın Moğol kökeninden geldiğine tanıklık edemez. Çünkü bu ek Moğolcada "ursprünglich nur für Feminina galt" tır. Schönig son olarak Clark'ın da bu sözün köken bakımından açık olmadığını yazdığını bildiriyor (*Journal de la Societe Finno-Ougrienne* 75, 1977).

Etimolojik sözlüğümde (123. s.) *turaç* yanında Türkçede *duraç* biçiminin de geçtiğini vurgulayarak bu adın Arapça *durrac*'dan geldiğini yazmıştım. Dolayısıyla *turac*'ın Türkçede kuş adlarında kullanılan *onomatopéique tur...* kökü ile birleştirilemeyeceğini dile getirmiştım.

Schönig, maddenin ikinci bölümünde Türk diyalektlerinde geçen belli başlı verileri saymış, son olarak da Farsça *turmtāy* 'a species of a falcon' biçimini aktarmıştır. Birkaç yerde altını çizdiğim gibi, Schönig eserinde daha çok belli başlı sözlüklere ve yayınlara bağlı kalmış, daha sonra yapılmış olan yayınları göz ardı etmiştir. Bu maddede de yazarın *turumtay*'a ilişkin yazılardan habersiz kaldığına tanık oluyoruz. Benim bildiğime göre, *turumtai* konusunda en derin çalışmayı Lajos Ligeti yapmıştı. "Török jövevényiszavaink és a vitás etimológiák kérése" (*Emlékkönyv Pais Dezsö hetvenedik születésnapjára*, Budapest 1956, 336-346. s.) başlıklı yazısında Macarcada kullanılmış olan *toruntáyl*, *toruntal* biçiminden ve *Torontal* yer adından yola çıkan Ligeti, Kâşgarlı Mahmud'dan başlayarak eski ve yeni Türk dillerinde kullanılan biçimleri saymış, kişi adı olarak geçtiğini de bildirmiştir. Bunun gibi, Moğol alanında kullanılan biçimleri de klâsik Moğolca *turumtai* biçiminden başlayarak gözden geçirmiş, Moğollar arasında da kişi adı olarak yaygınlık kazandığını seslendirmiştir. Son olarak Ligeti Farsça *turumtay* 'a species of a falcon' biçimini de aktarmıştır.

Bu verileri sıraladıktan sonra Ligeti *turumtay*'ın kökeni sorununa geçmiştir. Ona göre, her ne kadar şimdilik geçerli etimolojisi yoksa da, *turumtay* Türk kökeninden gelme bir söz olarak değerlendirilebilir. Ramstedt'in, *turumtay*'ın Türkçede Moğolcadan kalma bir söz olduğu yolundaki görüşü kabul edilemez. Kronolojik verilere dayanılarak yalnız *turumtay*'ın Türkçeden Moğolcaya geçtiğinden söz edilebilir.

Yazısının bundan sonraki bölümünde Ligeti, Macarcada kullanılan *toruntáyl* biçiminin açıklanması üzerinde duruyor. Daha açık bir deyişle, Türkçe *turumtay*'ın sonundaki *y*'nin Macarcada *ly* (*l*)'ye çevrilmesi sorununu tartışıyor.

Ligeti'den sonra Sir Gerard Clauson, *Turkish and Mongolian Studies* (London 1962) adlı eserinde *turimtay* (*Turumtay*)'ın kökenine değinmişti. Schönig, Clauson'un etimolojik sözlüğünü kullanmışsa da, onun *Turkish and Mongolian Studies* başlıklı eserini her nedense göz ardı etmiştir. Bu eserin "The relationship between Turkish and Mongolian" (211-247. s.) başlıklı XI. bölümü doğrudan doğruya Schönig'in işlediği konulara ilişkin bilgi ve gözlemlerle doludur. Örneğin Clauson'a göre, *turumtay* da +*tay* ekiyle kurulmuş Moğolca bir türeve benzer (237. s.). Bu türev eski çağlarda doğu bozkırlarındaki Moğol boylarından Türkçeye geçmiştir.

ülke maddesi (145-146 s.) etimolojik sözlüğümde verilen bilgilerle bütünlenebilir (427 a). Schönig'e göre: "der Ausdruck ist eine in *Öztürkçe*

neologistisch reaktivierte Kopie." Bu yargının gerçeğe ters düştüğünü sanıyorum. *Ülke* dil inkılâbına ön gelen yıllarda da dilimizde sık sık geçer. Örneğin Ziya Gökalp *Yeni Hayat*'ta çıkan "Vatan" manzumesinde *ülke* biçimini kullanmıştır:

Bir ülke ki camisinde Türkçe ezan okunur Bu manzumenin son dördlüğünde de *ülke* biçimi geçer:

*Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermaye,
Sanatında yol gösteren ilimle fen Türküdür.
Hirfetleri birbirini daim eder himaye,
Tersaneler, fabrikalar, vapur, tiren Türküdür.
Ey Türk oğlu işte senin orasıdır vatanın!*

Türkçü bir düşünür olarak Ziya Gökalp'in Türk diline ilişkin görüşlerini eserinde açıkladığını biliyoruz, ama 1924'te yitirdiğimiz düşünürün dil inkılâbıyla bir ilişkisi olamazdı.

üye: Türkçe *üye* sözü Schönig'in gözünden kaçmıştır. Bu söz dil inkılâbının ilk yıllarında *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* (İstanbul 1935) yoluyla dilimize girmişti. Cep Kılavuzu'nda *üye*, Arapça uzuv (çokluk biçimi aza < Arapça 'azā) ve Fransızca *organe* karşılığı olarak geçer. Başlangıçta 'aza, meclis azası' (Fransızca *membre*) olarak önerilmişti. Cep Kılavuzu'nda 'uzuv' (organe) olarak ise *örge* (ve *örge*) biçimi düşünülmüştü, Fransızca *organe* örneğine dayanılarak. Ne var ki *organe* 'dan örneklenerek ortaya atılan *örge* biçimi uzun yaşamadı.

Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi (İstanbul 1934) adlı sözlükte *uzv* olarak *üye*'nin yanında *öge* karşılığı da verilmişti. Ayrıca, *öge*, *üğe*, *öye*, *üye* biçimleri de vücudun uzuv ve mafsalsal gibi kısımları olarak yer almıştı. Ancak, *TD*'ni süzgeçten geçiren *Cep Kılavuzu* çalışma kolu, *öge*, *üğe* *öye* biçimlerini bir yana bırakarak kılavuza yalnız *üye* biçimini almıştı, 'uzuv, organ, aza olarak'...

Cep Kılavuzu çalışma kolunun, kılavuzda Türkçe köklerden geldiği sanılan karşılıklara yer verdiğini biliyoruz. Anlaşılan Kılavuz çalışma kolu üyeleri 'uzuv, organ, aza' olarak aldıkları *üye* karşılığının da Türk kökeninden geldiğine inanmışlardı. *Üye* sözünün Türkçe bir kökten geldiği düşünülebilir mi?

Bu sözün Radloff'un anıtsal sözlüğünden alındığı anlaşılıyor. Radloff, Taranci diyalektinde vücudun uzuv ve mafsalsal gibi kısımlarına *öge*, *üğe*, *öye*, *üye* adının verildiğini bildirmiştir. Altay diyalektlerinde ise *üye* 'aza, uzuv' olarak geçer.

Diyalektlerde *üye* biçiminin yanında *öge* ve *üğe* yan biçimlerinin kullanılması normaldir. Türkçede söz içindeki -y- lerin ara sıra -ğ- 'ye çevrildiğini görüyoruz. Örneğin *eyer* sözü son yıllara değin *eğer* olarak yazılıyordu. Eski Türkçede *eder* biçiminde geçen bu sözün dilimizde *eyer* diye yazılması gerekirdi. Eski Türkçe -d- lerin dilimizde -y- 'ye çevrildiğini göz önünde tutarak eskiden yazım kılavuzumuzda *eğer* olarak geçen sözün *eyer* diye yazılmasını Türk Dil Kurumuna önermiştim.

Bunun gibi, Eski Türkçede keçeye verilen *kidiz* adı da yeni diyalektlerde *kiyiz* biçimini almıştı (Osman F. Sertkaya, "Eski Türk metinlerinde keçe ve halı", *Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*,

Ankara 1998, 264-276 s.) Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde ise *kiğiz* biçimiyle karşılaşılır. Başka bir deyişle, bu örnekte de -y- sesi -ğ-'ye dönüşmüştür.

Günün ortası anlamına gelen *öğle* sözü eski Türkçede zaman olarak kullanılan *öd* sözünün bir türevidir. Bu duruma göre, bu türevin de -y- ile *öyle* diye yazılması beklenirdi. Bu türevde de -y-'nin -ğ-'ye çevrildiği açıktır.

Bu örneklerin tanıklığı karşısında *üye* sözünün diyalektlerde *üğe*, *öge* gibi birtakım biçimler almasını doğal bir olay saymak gerekir.

Bilindiği gibi, dilimizde *öge* biçimi de 'unsur, eleman' olarak yaygınlaşmıştır.

Çağdaş Türk diyalektlerinde dar bir alanda kalmış olan *üye* sözü, Türk kökünden gelen bir türev midir? Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lüğati't-Türk* adlı sözlüğünde *üye* sözünün geçmemesi düşündürücüdür. Daha sonraki Türkçe (Kıpçakça) sözlüklerde de *üye*'ye rastlanmaması ilginçtir. Çağdaş diyalektlerin küçük bir bölümünde saklanmış olan bu sözün, dilimizin eski bir ögesi olmadığı anlaşılıyor.

Üye'nin kullanıldığı diyalektlerde Moğolca alıntıların büyük bir yer tuttuğunu görüyoruz. Bu açıdan *üye*'nin de Moğolca bir alıntı olduğu ortaya çıkıyor. Moğolca karşılığı 'uzuv, organ, eklem, nesil' anlamına gelen *üye*'dir. Türkçe *üye* biçimiyle Moğolca *üye* arasındaki ilişki çıplak gözle görülebilecek kadar açıktır.

Claus Schöning'in eserine ilişkin gözlemlerimi bitiremediğimi görüyorum. Ancak normal bir değerlendirmenin ölçülerini aşan bu yazıyı daha çok uzatmayacağım. Bu eserin, Batı Oğuzcasında, özellikle Anadolu Türkçesinde göze çarpan Moğolcadan kalma biçimlerin gözden geçirilmesine güncellik kazandıracağı açıktır.

Sözler

alaşa	dönen	na'ur
akta	gopçığur	nokta
baldag ~ bardag	horam	oңgun
belge	ıtagu	öge
begeley	karıngu	öpçin
cerge	keleçü	sauka
cılga	kence	şilen ~ şölen
çapul	kırkavul	temir
dapkur	kuma	torımtay
dalda	kunan	ülke
dalu	küregen	üye
dologana	lab	

Ekler

+cUn < +IcUn